

KOINONIA

*A Külföldön Élő Magyar Evangélikus Lelkigondozók Munkaközösségének
teológiai folyóirata*

SZERKESZTI: Gémes István

1995. karácsony

41.szám

TARTALOM:

1. doc. ThDr. Bándy György: A somorjai
evangélikus egyházközség rövid története . . . 1
2. Dr.Pósfay György: Az amerikai evang.
egyház történetének vázlata -1. 11

LÉLEKBEN MEGÚJULT EVANGÉLIKUSOK

"Milyen felmérhetetlenül nagy dolog volna a nemzet életében, ha az a félmillió evangélikus, aki ebben az országban él, valóban evangéliumi keresztyén ember volna s ha belőle a lelki megújulásnak, a lelki egészségnek és újjáépítésnek az áldozatos munkája indulna ki! Mit jelentene a nemzet szempontjából, ha az evangélikusok mindenütt, ahol ebben az országban vannak és akármilyen foglalkozást űznek is, ezt a lélekben megújított életformát mutatnák! Ha evangélikus földműveseink avval mutatnának példát, hogy munkájuk minden gyümölcsét a mostani, mindannyiunktól lemondást követelő időkben teljesen a nemzet szolgálatába állítanák! Ha evangélikus iparosok és kereskedők kitűnnének mindenféle szorgalmukkal és megbízhatóságukkal, de még sokkal inkább avval, hogy nem a minden áron való nyereszkesedés és haszonszerzés, az egyéni meggazdagodás lebegne célként szemük előtt, hanem ha munkájukat teljesen a köznek a szolgálatába állítanák, ha üzemeik szociális tekintetben mindenütt példaadók volnának s ha összeforrna bennük munkaadó és munkás egy megújult nagy családdá! Mi volna akkor, ha az evangélikus értelmiség, - élén papokkal, tanítókkal, tanárokkal - mind derék tisztviselő volna, értene hivatásához és annak feladatait minden tekintetben kifogástalanul látná el, sőt egyéni és családi életében is példaként ragyogna a többiek előtt! Folytatni lehetne a felsorolást orvosokon és ügyvédeken, mérnökökön és vállalkozókon keresztül mindenféle rendű és rangú evangélikusokig. Micsoda élet indulhatna ki az evangélikusságból!

MI A VALÓ HELYZET?

Állítsuk szembe ezzel a lehetőséggel, vágyálmunkkal a valóságot?... Ne folytassuk, hagyjuk ezt, hagyjuk a hibák felsorolását..."

(Kamer Károly: Evangélikusság és nemzeti megújulás. Előadás 1941. tavaszán.)

doc. ThDr. Bándy György:

A jubileumi év a Szentség Törvényében

Honnan ered ez az intézmény, amelyre az idén olyan sokan hivatkoznak? A gyökereket 3M 25-ben kell keresni, Ennek a bibliaiszakasznak és környezetének vizsgálata segíthet abban, hogy helyesen értsük meg a jubileumi év lényegét és abban is, hogy teológiailag el tudjuk magunkat határolni a jubileumi év helytelen felfogásától és minden tudatos visszaéléstől, amely a jubileumi évrre hivatkozik.

Előadásomat három részre tagoltam. Az első részben (1.) a szöveggörnyezetet fogom vizsgálni, a második részben (2.) 3M 25 elemzését adom és a befejező részben (3.) néhány gyakorlati következtetés szeretnék levonni.

1. A jubileumi év törvényének szöveggörnyezete

Minden bibliai szöveget annak szűkebb vagy szélesebb környezetében (kontextusában) kell vizsgálni. Ez exegetikai alapszabály. Az indokolja ezt a szabályt, hogy a Biblia nem elvont és időtől független kijelentések gyűjteménye, hanem olyan könyv, amely konkrét kérdésekre konkrét válaszokat ad.

1.1. 3M 25 szöveggörnyezete a Pentateuch mai formájában

A Szentség Törvénye a Sinai Perikópa után következik, amely magába foglalja a Tízparancsolaatot és a Szövetség könyvét (2M 19 - 24), a kultusz és a szent sátor leírása után (2M 25 - 40), az áldozati előírások után (3M 1 - 7), a papokra vonatkozó előírások után (3M 8 - 10), a tisztálkodási előírások után (3M 11 - 15) és az Engesztelő napra vonatkozó előírások után (3M 16) következik A Szentség Törvénye után 4M következik további papokra, lévitákra és a népszámlálásra vonatkozó előírással (4M 1,1, - 10,10). A Szentség Törvényének az Engesztelő napra vonatkozó törvény utáni besorolása arra utal, hogy ezt a törvényt az engesztelés gyakaorlati érvénysítésének is tekinthetjük. Ha az Isten és az ember közti kiengesztelődést nem csak optikailag, de tartalmilag is a Pentateuch középpontjának tartjuk (a Tóra közepe a mazoréták szerint 3M 8, 8), akkor itt a Tóra központi üzenetének közvetlen következményéről van szó.

1.2. Szöveggörnyezet a Papi Iratban (P)

A Szentség Törvénye a Pentateuch legfiatalabb forrásiratába, a Papi Iratba van beledolgozva. Ez a megnevezés onnan ered, hogy az irodalmi réteg nagy figyelmet szentel a kultikus és rituális intézményeknek. A kutatás mai állása szerint fogság utáni forrásról van szó, amely az egész Pentateuch vázát képezi. A Papi Irat az első teremtéstörténettel kezdődik (1M 1,1 - 2,4b) és 5M 34,1.7 - 9-ben végződik. A Papi Iratnak világos és tervszerű a szerkezete. Itt nem véletlenszerűen vannak egybefoglalva a kultikus előírások, hanem tudatosan be vannak sorolva a világ teremtése és Mózes halála közé. Több oknál fogva feltételezhetjük (pl. az egyetlen templom és a főpapi tiszt feltételezése), hogy ez a forrásmű a Kr. e. 5-ik századból való és az egyik feladata az volt, hogy a fogság utáni gyülekezet intézményeit Mózes korával és személyével igazolja. Örömmel állapítottam meg, hogy a katolikus Průručný lexikón biblických vied-ben azzal az állásponttal találkoztam, hogy a Papi Irat "a fogság utáni időben a papi körökben keletkezett (kb. Kr. e.570 és 470 között)" 1) Otto Kaiser szerint a racionális beállítottságú papi író szemében csak két titokzatos dolog létezik. Az első titok Isten kifürkészhetetlen akarata, hogy az embert megváltsa. A másik titokzatos dolog pedig a bűn kifürkészhetetlen hatalma. "A kultusz aonban, amely kiengesztelődést és megtisztulást eredményez, kirántja az embert abból a nyomorúságból, hogy ezen titkok felett törnie kelljen a fejét." 2)

A Szentség Törvénye szinte iskolapéldája annak (nem véletlenül több tankönyvben éppen ez a példa van felhozva), hogy milyen módon van egy régebbi egységes anyag beledolgozva a Pentateuch egyik forrásművébe. A papi Iratba a Szentség Törvényén kívül ilyen módon még az áldozatokról való törvények (3M 1 - 7), a tisztálkodási törvények (3M 11 - 15) és az Engesztelő nap törvénye (3M 16) van beledolgozva.

1.4. Szöveggörnyezet a Szentség Törvényében

A Szentség Törvényével kapcsolatban az első kérdés, amit fel kell tenni, így hangzik: egységes irodalmi alkotással állunk szemben vagy pedig olyan anyaggal, amelyet fokozatosan kiegészítettek és bővítettek. A kutatók véleménye ebben a kérdésben különbözik. August

Klostermann, akitől a "Szentség Törvénye" megnevezés származik (1877-ben ezt a címet adta 3M 17 - 26-el foglalkozó dolgozatának), úgy véli, hogy egységes szövegről van szó.

K.Elliger, aki irodalomtörténeti szempontból vizsgálta ezt a szöveget, arra a következtetésre jutott, hogy a szöveg bővítésének négy fázisát lehet megkülönböztetni. Arra mutat rá, hogy ebbe a gyűjteménybe fogság előtti anyag is bekerült. Főleg a családi életre és a vagyonra vonatkozó előírásokra gondol. 3)

Elliger szerint a Szentség Törvényét így lehet tagolni:

- 17 - vére vonatkozó előírások,
- 18 - a nemi életre vonatkozó előírások,
- 19 - a felebarátra vonatkozó előírások,
- 20 - különös bűnök büntetése,
- 21,1-16 - a papok magánélete,
- 22,17köv - áldozati előírások,
- 23 - ünnepek,
- 24,1-9 - szolgálat a lámpatartónál és az asztalnál,
- 24,10köv - az Istenkároklás büntetése,
- 25 - a termőföld használata (jubileumi év),
- 26 - áldás és átok 4)

Itt néhány szót kell ejteni arról, hogy mit kell érteni az Isten által megkövetelt szentség alatt. Hogyan kell érteni a *qedóšim tihjú, kí qádóš 'ani JHVH 'elohékem* szavakat? A szentség alatt Isten teljes másságát (totaliter aliter) és erkölcsi tökéletességét kell érteni. Az ember szentsége alatt nem lehet ugyanezt érteni. A *qádóš* elsősorban azt jelenti elkülönített, különös feladatra kiválasztott. Szentnek lenni tehát azt jelenti Istené, Istenhez tartozó, Istenhez közeli, Isten szolgálatára elkülönített, Isten szolgálatára szabaddá tett. Ebben az értelemben Izrael Isten szent népe (2M19,6 - *gój qádóš*). Ebben az értelemben beszélhetünk a keresztényekről is mint szentekről (lásd Pál leveleit). A szentség ilyen felfogásából kiindulva mondja Zenger, hogy a parancsolat nem azt mondja "Legyetek szentek, ahogy én is szent vagyok", hanem így "Legyetek szentek, mert én szent vagyok." 6) A szentség követelményét megtaláljuk az Újszövetségben is. "Mint engedelmes gyermekek ne azokhoz a korábbi vágyaitokhoz igazodjatok, amelyek tudatlanságotok idején voltak bennetek, hanem - mivel ő, a Szent hívott el titeket - magatok is szentek legyetek egész magatartásotokban, úgy, amint meg van írva: "Szentek legyetek, mert én szent vagyok." (1Pt 1, 14 - 16)

A szöveggörnyezet vizsgálata megmutatta, hogy a jubileumi évről való előírás a Pentateuch centrumában van, abban az irodalmi rétegben, amelynek az a célja, hogy "igazolja a fogság utáni gyülekezetet és annak életmegnyilvánulásait" 5), olyan előírásgyűjteményben, amely Isten szentségére hivatkozva indokolja a parancsolatokat.

2. 3M 25 elemzése

Fejezetünket nyolc logikai egységre lehet felosztani. Csak a legfontosabb jelenségerke akarom most a szöveggel kapcsolatban felhívni a figyelmet.

2. 1. Šabbát a termőföld részére (v. 1 - 7)

A bevezető megjegyzés, amely arra utal, hogy ezek a rendelkezések a Sinai hegyről származnak, alá akarja húzni annak fontosságát és összefüggésbe akarja hozni a) a sinai kinyilatkoztatással és b) Isten szentségével (lásd a teofánia ikisérőjelenségeit 2M 19-ben). A föld pihenésének megjelölésére ugyanazt a s-b-t igét használja a szöveg, amellyel az ünnepi pőihenőnap van megparancsolva. A pihenés éve valamiféle sabbát a termőföld számára. A sabbát ugyanis nem csak az emberekre vonatkozik, hanem az állatokra is (lásd 2M 20, 10). Ennek a koncepciónak a logikus folytatása az, hogy a sabbát a termőföldre is kiterjed. A nyugalom éve a föld számára nem agrotechnikailag van megindokolva, hanem teológiailag. A parancsolat után ígéret következik, hogy a nyugalom évében nem lesz szükség és éhínség.

2.2. Jubileumi év (v. 8 - 12)

A szövegből nem teljesen világos, hogy a 49-ik év-e a jubileumi év vagy pedig a rá következő 50-ik év. Ezt az évet harsona (sófár) megfúvásával kell bejelenteni. Nem véletlen, hogy a jubileumi évet az engesztelés napján kell meghirdetni (v.ö. 3M 23, 27). Ezt az évet meg kell szentelni (*veqiddastem* a 10. versben). Ezáltal is jelezve van, hogy olyan intézményről van szó, amely Isten szentségével függ össze és ebből van levezetve.

A jubileumi és a szabadság éve. A *derór* kifejezést, amelyet felszabadulásnak fordítunk, akkád eredetű. Az akkád nyelven a dararu a közterhektől való szabadulást jelenti, amelyet időről időre az akkád királyok hirdettek meg. Izraelben minden polgárnak abban az értelemben kellett

felszabadulni és szabadnak lennie, hogy visszakapta a földjét. A szabadság gazdasági alapok nélkül csak látszólagos.

A *jóbél* kifejezés eredetileg kost jelentett, később kosszarvat és csak másodlagosan a felszabadulás évét, amely a kosszarv megfűvésével kezdődött. A héber *jóbél*-ből származik a latin *iubileum* ill. *iubilare*.

A jubileumi és szent (*qódeš tihje lákem*). Olyan inézményről van teát szó, amely a) Isten szemtségéből van levezetve és b) a sabbát szentségéből van levezetve. Minden 49-ik ill. 50-ik évben Istennek volt szentelve a termőföld.

2.3. A tulajdon visszatérítése (v. 13 - 24)

A jubileumi év intézménye befolyásolta a termőföld árát. Az adásvétel tárgyát tulajdonképpen nem a termőföld lépezte, hanem a termések száma a következő jubileumi évig. Arányosan a jubileumi év közeledtével csökkent a föld ára.

Az eredeti tulajdonhoz való visszajutás sok jogi lépést feltételez. Ennek biztosítva kell lennie.

A jubileumi év egyik célja az volt, hogy megakadályozza azt, hogy valaki a felebarátja rovására gazdagodjon meg. A felebarát ebben az esetben a honfitárs (*'amít*). A Bibliában nem találunk példát arra, hogy izraeli embernek Paleszínán kívül lett volna földbirtoka.

Ebben a szakaszban sem hiányzik az ígéret, hogy a jubileumi év nem okoz éhínséget és nyiomort.

2. 4. A vagyon visszaváltása (v. 25 - 28)

Ha egy elszegényedett izraeli embernek volt egy gazdag rokona, az visszaváléhatta, sőt kötelessége volt, hogy visszaváltsa elszegényedett rokona vagyont még a jubileumi év előtt is. Csak akkor, ha az elszegényedett embernek nem volt ilyen rokona, megváltója, maradt a vagyona idegen klézben egészen a jubileumi évig.

A megváltó fogalma azéletnek erről a területéről származik. Nem szabad ennek a fogalomnaz az eredeti értelméről megfedkezünk akkor, amikor Jézus Krisztusról mint Megváltóról beszélünk.

Ennek az előírásnak is az a cálja, hogy mindenki minél hamarább visszajusson vagyonához.

2. 5. Városi házaknak és a lévítik házainak birtoklása (v. 29 - 34)

A fallal bekerített városokban lévő házakra nem vonatkozott a jubileumi év. Itt a visszavásárlási lehetőség az eladástól számítva csak egy évig tartott. Ha addig nem lett a ház visszavásárolva, végérvényesen az új tulajdonos birtokában maradt. A cseh ekumenikus fordításhoz fűzött kommentár szerint ez a gyakorlat a kanaáni városállamok joggyakorlatából származik. 7)

A lévíták városi házaira azonban a jubileumi év előírásai ugyanúgy vonatkoztak mint a termőföldre.

2. 6. A szegénységgel való visszaélés tilalma (v. 35 - 38)

Ez a szakasz ugyanazzal a formulával kezdődik mint a 25. vers "Ha atyádfia elszegéenedik...) A felebarát elszegényedését nem szabad kihasználni ill. visszaélni vele magas kamat kiszabásával. Nincs megmondva, hogy hány százaléknál kkezdődik *amesek* és a *tarbit* ill. a *marbit*. A tilalom az exodusszal van indokolva. Ennek az előírásnak az a cálja, hogy megakadályozza a gazdasági okokból való kivándorlást.

2. 7. A rabszolgák felszabadítása (v. 39 - 46)

Ez a szakasz is úgy kezdődik, mint az előző kettő (lásd a 25. és 35. verset). Ez az előírás olyan szélsőséges elszegényedéssel számol, hogy valaki arra kényszerül, hogy rabszolgának adja el magát. A rabszolgaságot ez a szöveg magától érthető dologként tételezi fel. A rabszolgának azonban rabszolgasága idején is testvérnek kell mradnia, mert a testvérenek, atyjafiának adta el magát. A jubileumi évben azonban szabadon kell bocsátani. Ez az előírás azzal van megindokolva, hogy ember nem lehet ember rabszolgája. Az ember csak Isten rabszolgája lehet. A héber *ebed* kifejezés szolgát és rabszolgát is jelent. Ugyanez vonatkozik a görög *dúlosz*-ra

2. 8. Rabszolgaság idegennől (v. 47 - 54)

Ez az előírás számol azzal, hogy Paleszínában gazdag idegenek is élnek. Az idegennel is, aki nem tartozik Isten népéhez, respektálni kell a jubileumi évet és azt is, hogy a rabszolgát a jubileumi év előtt is meg lehet váltani. Érdekes, hogy az idegen rabszolgatartó esetében nem érvényes 2M 21, 2. ahol arról van szó, hogy a rabszolgát hat év után ingyen kell szabadon bocsátani.

Az 55-ik verset kétféleképpen értelmezhetjük. Ez a vers lehet annak az indoklása, hogy miért nem normális az az állapot, ha egy izraeli ember, Isten megváltottja és megszabadítottja, egy idegen ember rabszolgaságában van. Úgy is értelmezhetjük ezt a verset, hogy itt van megfogalmazva az az alapelv, amelynek a jubileumi évben érvényesülnie kell. Azok, akiket Isten megszabadított az emberek (rab)szolgaságából, nem válhatnak emberek (rab) szolgálivá. PARadox módon csak szabad emberként lehetnek Isten (rab)szolgái.

3. A jubileumi és és korunk

Világosan meg kell mondanunk, hogy az Ószövetségben nincs gyakorlati példa a jubileumi év előírásainak betartására. Izrael népe nem tartotta be ezeket a rendeleteket és ezért a krónikás (2Kron 36, 21) a babilóniai fogságra úgy tekint mint a terőföld utólagos pihenésére a be nem tartott szent években. Ha a Szentség Törvényét fogságbelinek tartjuk, akkor annak előírásaiban program van a visszatérők számára.

Azt is világosan meg kell mondani, hogy ezek az előírások csak olyan lakossággal szmolnak, amelynek földje van és a mezőgazdaságból él. Minden migráció vagy más mozgás ki van zárva. Abból a feltételezésből indulnak ki ezek az előírások, hogy Izraelben minden termőföld az izraeliek birtokában van. A gazdag idegen ebbe az elméleti rendszerbe nem illik bele (lásd a 47 - 54 verseket). A gyakorlati élet nyilván egészen máslyen volt

A jubileumi és előírásainak az volt a célja, hogy senki sem szegényedjen el egy bizonyos határon túl. Senki sem veszthette el hosszútávon az őseitől örökölt földet. MAi szóhasználattal azt mondhatnánk, hogy itt az életminimum biztosításáról volt szó Isten népe minden tagjának számára.

Az ószövetségi jubileumi év intézményével nem lehet alátámasztani azt a követelést, hogy a gazdag ipari államok engedjék el a harmaadik világ szegény országainak az aadósságait. Alá lehet támasztani egy olyan kövteményt, hogy határozassék meg egy globális életminimum, amely lá semmi szín alatt nem szabad menni. Az első lépés az lehetne, hogy meg lenne határozva ennek a minimumnak a szintje.

Éppen azért, mert a jubileumi évet Izraeében nem tartották be, a megvalósulását a jövőben ill. a jövőtél várták. Így aztán a megváltás vagy a feészabadulás fokozatosan "jövendőbeli eschatologikus értéké vált." 8)

Amikor az Úr Jézus Ézs 61, 1-et idézve meghirdeti "az Úr kedves esztendejét" (L 4, 19), ezzel egyrészt megerősíti ennek az ószövetségi intézménynek az eschatologikus jellegét, de másrészt azokra az evilági feladatokra is rámutat, amelyeket a jubileumi évben el kell végezni (L 4, 18).

A jubileumi évet abban a formában, ahogy ezt 3M 25 előírja csak egy homogén agrár társadalomban lehet alkalmazni. Ma ez az ószövetségi intézmény nem applikálható. Mégis sajnálattal és bűnbánattal kell kimondani, hogy az egyház nem igyekezett a jubileumi év előírásait alkalmazni történelme során a fokozatosan változó társadalmi körülményekhez igazítva azokat. A sabbát előírásait, amelyek a pihenésre és az ünnepnapokra vonatkoznak, az egyház modifikáltan alkalmazta. Azonban a földre vonatkozó sabbátot és az elszegényedett emberekre vonatkozó derórt figaelmen kívül hagyta. Ez egy helytelen teológiai hozzáállás, mert Isten nem csak az idő Ura, hanem a rér Ura is, beleértve a termőföldet is. Csak akkor vallhatjuk, hogy Isten a mi Urunk, ha Urunk lesz az élet minden területén, nemcsak a legbelsőbb lelki életünk szféfájában, hanem a gazdasági és társadalmi szfférában is.

1) Jozef Heriban: Průručný lexikón biblických vied, Vydavateľstvo Don Bosca, Bratislava 1998, 581. old.

2) Otto Kaiser: Einleitung in das Alte Testament, EVA Berlin 1973, 101. old.

3) RGG, Heiligkeitsgesetz címszó, 175-176 old.

4) Elliger felosztását Kaiser ismerteti, i. m. 101-102 old.

5) Erich Zenger u. a. Einleitung in das Alte Testament, Verlag W. Kohlhammer 1995, 158. old.,

6) Zenger, i. m. 160. old.,

7) Starý zákon, překlad s výkladem, Kalich Praha 1975, 2. kötet, 336. old.,

8) Starý zákon, překlad s výkladem, Kalich Praha 1975, 2. kötet. 335. old.

Úttörő munka

Amerikát járt ösztöndíjas háromrészes tanulmányát közöljük következő számaink-ban. 1948-ban az Illinois-i Rock Island Augustana Theol. Főiskolán készült az Ordass La-jos szerkesztette "Evangélikus Theológia" c., időközben megszűnt folyóirat részére. A szerző hazafelé indult, de - tekintettel a magyarországi rossz politikai konstellációra, - Amster-damon át Svédországban kötött ki. Kézirata 48 éven át a fiókban hevert, ám aktualitásából ma sem vesztített.

*A KOINONIA hálás az egykori ösztöndíjasnak, Dr.Pósfay György, Genfben élő evang. lelkésznek, hogy **elsőként** hozhatja az északamerikai evangélikusság történetét - **magyar nyelven**. Az alábbi rész a megszervezett amerikai evangélikusság első száz évét ismerteti.*

AZ AMERIKAI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA

Az első amerikai evangélikus egyházi szervezet megalakulásának
kétszázévesztendő fordulója

BEVEZETÉS

Az 1948-as esztendő igen jelentős éve a világ kereszténységének. Ebben az esztendő-ben tartja alakuló gyűlését az Egyházak Világtanácsa Amsterdamban, hogy összefogja az ed-dig különböző utakon járó ökumenikus mozgalmakat és szolgálja a világ nem-római katolikus keresztényeinek az egységét.

Amikor Amerika evangélikusságának nagyobbik csoportja igyekszik felkészülni erre az egyháztörténeti szempontból oly jelentős eseményre, nem felejtkezik meg arról, hogy ez az esztendő számos jelentős evangélikus egyháztörténeti esemény fordulója is. Különösképpen három evangélikus egyháztörténeti eseményről emlékeztek meg ebben az esztendőben Amerikában: a "Lutheránus Világyűlés" eisenachi megalakulásának negyedszázados évfordu-lójáról, az amerikai, svéd származású evangélikusok szervezete, az "Augustana Zsinat" első gyülekezetének 100 esztendő fennállásáról, valamint arról az eseményről, hogy 200 esztendő-vel ezelőtt szervezte meg Mühlenberg Henrik az első önálló amerikai evangélikus zsinatot, a máig is fennálló "Ministerium of Pennsylvania"-t.

Tekintettel arra, hogy az azonos hitvallás révén a magyarországi evangélikusság is közösségben van az amerikai evangélikusokkal, nem lesz talán érdektelen végigtekinteni rövi-den az amerikai evangélikus egyház történetén. Ez egyben azt a célt is kívánja szolgálni, hogy az említett egyháztörténeti évfordulók jelentőségét jobban kidomborítsa.

AZ ELSŐ EVANGÉLIKUSOK AMERIKA FÖLDJÉN.

Luther első követői egy esztendővel az Ágostai Hitvallás aláírása előtt érkeztek Ame-rika földjére: 1529-ben német kereskedők telepedtek le Dél-Amerikában, a mai Venezuela ál-lam partszegélyén. A telepések Augsburg városából érkeztek, amely város lakói ebben az idő-ben

többségükben a lutheri reformáció hívei voltak. A dél-amerikai település lakói 1532-ben maguk is csatlakoztak a két esztendővel előbb, szülővárosukban aláírt evangélikus hitvallás-hoz. (1)

Sajnos azonban mégsem tekinthetjük a venezuelai evangélikusokat az amerikai evangélikusság őseinek. A lélekszámra nézve kicsiny telepek évek múltával feloszlottak, vagy beol-vadtak más településekbe. A mai dél-amerikai evangélikus egyházak mind későbbi bevándor-lók érkezése nyomán keletkeztek, vagy pedig észak-amerikai evangélikus egyházak missziói munkájának gyümölcsei. Ezért a továbbiakban nem is kísérik figyelemmel Dél-Amerikát, ha-nem főképpen az észak-amerikai kontinens evangélikusságával foglalkozunk.

Franciák

Észak-Amerika földjére - az egyháztörténeti kutatás mai állása szerint - 1564-ben érkeztek első ízben evangélikusok nagyobb számban, mégpedig Franciarszágból. Coligny admirális elgondolása alapján ebben az esztendőben francia evangélikusok telepedtek le a floridai St. Augustine-ban, hogy ott háborítatlanul gyakorolhassák vallásukat. Coligny admirális tervei azonban nem voltak megvalósíthatóak: a települést egy évvel később, 1565-ben, a spanyol ki-rály hadai feldúlták és a francia evangélikusokat lemészárolták. A szörnyű vérfürdő oka első-sorban vallási és nem politikai volt, ami azt jelentette, hogy az északamerikai evangélikusok története mártíromsággal kezdődött. (2)

Dánok

Az első evangélikus lelkipásztor, akinek rövid amerikai szolgálatáról írásos feljegyzéseink vannak, *Jensen Rasmus* dán lelkész volt. 1619 májusában Munch Jens norvég hajóskapitány két hajóval és 66 főnyi dán-norvég legénységgel nyugat felé indult, hogy megkeresse az északnyugati átjárót Kelet-India felé. A kis expedíció a legénység lelkigondozójaként Jensen lelkészt vitte magával. Útjuk során felfedezték Grönland szigetének ismeretlen déli partjait, majd Kanada északi részén, a Hudson öböl partján rendezték be téli szállásukat. Karácsony-kor otthoni rendjük szerint istentiszteletet tartottak a parton, igehirdetéssel és úrvacsorasz-tással. Sajnos, a vállalkozó szellemű dán-norvég hajósok nem tudták folytatni útjukat nyugat felé, virágzó települést sem tudtak alapítani a kanadai szárazföldön. Jensen lelkész 1620 feb-ruárjában már el is költözött az élők sorából, társai ott temették el a "Nova Dania"-nak elne-vezett öbölparton. Később az expedíció résztvevőinek nagyrészt ugyanaz a sors érte: három ember kivételével mindannyian áldozatul estek a hidegnek és a nélkülözésnek. Ezzel lezáró-dott egy másik kis evangélikus csoport amerikai története, amely pedig egy esztendővel előbb kezdődött, mint a puritánok híres "Mayflower" hajójának Amerikába való érkezése. Az evangélikus hajósokból álló expedíció tragédiáját Munch kapitány írta meg hazaérkezése után, könyve Kopenhágában jelent meg nyomtatásban.

A dán evangélikusok azonban néhány évtizeddel később ismét megjelentek egy közép-amerikai szigeten. A Puerto Rico melletti szigetcsoport a dán korona uralma alá került és 1656-ban egy dán evangélikus lelkész érkezett a Szent Tamás nevű szigetre. A dán egyház csakhamar felismerte a kínáló missziói lehetőséget, és 1657-ben már tíz teológiai hallgatót biztatnak fel missziói munka végzésére. Később egy bennszülött fiatalembert taníttatnak ki a lelkészi szolgálatra Kopenhága egyetemén, aki 1715-ben azután lefordítja kreol nyelvre az Új-szövetséget, valamint az Ágostai Hitvallást. Alighanem Szent Tamás szigete az az Amerika földjéhez tartozó hely, ahol a XVII. század közepétől kezdve mind a mai napig megszakítás nélkül folyik evangélikus lelkészek szolgálata. (3) A szigetcsoport 1917-ig Dániához tartozott, és a dánok mindig gondoskodtak misszionáriusok kiküldéséről. Azóta a Virgin Islands (Szűz Szigetek) nevet viselő terület az Egyesült Államok birtoka, és a missziói munkát a legnagyobb amerikai evangélikus egyházi szervezet, a "United Lutheran Church of America" folytatja itt. (4) A Virgin szigeteken végzett missziói munka ékes cáfolata annak a sokszor hangoztatott té-telnek, hogy a lutheri reformáció eredetileg figyelmen kívül hagyta az egyház missziói elköte-lezettségét, valamint azt, hogy a missziói érdeklődés csak a pietizmus idejében kezdett fellán-golni, - akkor is idegen hatásra.

Hollandok

A mai New York városától nyugatra és délre eső terület a XVII. század elején Hollandia birtokába került és a hollandok 1623-ban megkezdték a terület benépesítését. A mai Albany (N.Y.) városa mellett megalapították Fort Orange-ot és a mai New York helyén Nieuw Amsterdam-ot. Noha Hollandiában a református egyház államegyház volt, az ország törvényei aránylag nagy vallásszabadságot biztosítottak más hitvallások követőinek is. Így történt, hogy az első telepesekkel nem csak reformátusok érkeztek, hanem más protestáns felekezetek tagjai is. Amsterdam városában ebben az időben közel 30.000 evangélikus élt, akik a város gazdag kereskedőinek egyik csoportját alkották. Tekintettel arra, hogy Hollandia amerikai gyarmatai elsősorban kereskedelmi célt szolgáltak, a holland evangélikusok érdeklődése kezdettől fogva a gyarmatok felé fordult. Csakhamar szükségét érezték az Újvilágban letelepedett holland evangélikusok, hogy rendezett egyházi viszonyok között éljenek, azonban minden kísérletük sikertelen maradt. A gyarmatot kormányzó társaság nem követte azokat a szabadelvű törvényeket, amelyek az anyaország vallásszabadságát biztosították. Kizárólag a református egyház munkáját engedélyezték, és *Stuyvesant kormányzó* még az evangélikusok magánvallásgyakorlatát is szigorúan megtiltotta. A református papság mindenütt erőszakos türelmetlenséggel kényszerítette a más hiten levőket is az államegyház szolgálatainak igénybevételére. 1650 körül annyira megszorodott az evangélikusok száma, hogy az amszterdami evangélikus konzisztóriumhoz fordultak segítségért. A konzisztórium 1657-ben egy *Goetwasser János Ernő* nevű lelkészt küldött ki Amerikába az ottani gyarmat evangélikusainak pásztorlására. Megérkezése nagy felháborodást okozott a gyarmat református lelkészei között, akik tiltakoztak a kormányzónál az evangélikus lelkész megérkezése ellen. Mind ennek az lett a következménye, hogy a kormányzó Goetwasser lelkész deportálását határozta el, ami azonban annak betegsége miatt majdnem csak két esztendő múlva következett be. 1662-ben az evangélikusok egy *Zetskoorn Abelius* nevű diákot hoztak ki lelkigondozóként, de a türelmetlen kormányzó ezt az embert is deportáltatta.

1664-ben gyökeresen megváltozott a holland evangélikusok helyzete. A gyarmatot elfoglalták a hollandoktól az angolok, akik biztosították a vallásszabadságot. Ebben az időben két gyülekezetük volt ott az evangélikusoknak: Albany-ban és az angolok által New York-nak nevezett Nieuw Amsterdam-ban, lelkészüik azonban nem volt 1669-ig. Ekkor egy *Fabritius Jakab (5)* nevű lelkész érkezett ki, aki azonban nem elégítette ki az igényeket, és két év múlva lemondott, hogy a Delaware-i svéd evangélikusok között szolgáljon. 1671-ben épült fel az első evangélikus templom New York-ban, amelyben a következő lelkész, *Bernhard Arensius*, szolgált. Sajnos két év múlva ez a templom egy ostrom következtében elpusztult és 1674-ben új templomot kellett építeniök, most már a város falain belül. A lelkész a téli időt rendszerint Albany-ban töltötte, ahol 1691-ben bekövetkezett halálakor 12 evangélikus család volt, míg nyáron New York-ban lakott, ahol 30 családnak hirdette az Evangéliumot.

Arenszius halála után tíz esztendő telt el, míg ismét lelkészt tudtak kapni a New York-i és Albany-i gyülekezetek. 1701-ben *Rudman András*t hívták meg a Delaware-i svéd evangélikus gyülekezetekből. Sajnos, ez a lelkész csak rövid ideig szolgált, de felszentelte utódját, *Falckner Justus*-t, egy németországi teológust. Közben a gyülekezet összetétele is megváltozott: a holland evangélikusok kisebbségbe szorultak és a német, valamint skandináv és francia bevándorlókból toborzott egyháztagok kozmopolita jelleget adtak a gyülekezetnek. Az istentiszteletek nyelve is lassan kicserélődött és mindinkább a német nyelv használata került előtérbe.

Falckner Justus 20 esztendeig szolgált igen hűségesen a kb. 300 km hosszú lelkészi körzetében. Gondozásba vette az újonnan keletkező telepeket is és szüntelenül járta azokat. Az igehirdetés folyamatosságát úgy biztosította, hogy távollétében "lektorok"-kal olvastatott prédikációkat. 1723-ban bekövetkezett halála után bátyja, *Dániel* folytatta munkáját, akit 1725-ben *Berkenmeyer Vilmos Kistóf* követett. Nagyszerű szervezési képessége felismertette Berkenmeyerrel a parókia megosztásának szükségességét, és a New York-i részt csakhamar *Knoll Mihály Keresztélynek* adta át, aki hozzá hasonlóan Észak-Németországból érkezett. Berkenmeyer szigorú ortodox teológus volt, aki könyvtárat hozott magával Európából, és igen nagy befolyásra tett szert az amerikai evangélikusok között.

1750-ben New York evangélikusai között zavar támadt az igehirdetés nyelvének kérdésében. A németek egy Ries nevű lelkész meghívásával egy új gyülekezetet alkottak, de a zavarok a közel egy évszázados munka gyümölcsét veszélyeztették. Ebben a kritikus helyzetben érkezett meg *Mühlenberg Henrik Melchior*, aki megmentette a New York-i evangélikusság egységét.

Svédek

A hajdani holland gyarmatoktól délre, a mai Philadelphia városának környékén egy evangélikus ország alapított gyarmatot a XVII. század közepén: Svédország. II. Gusztáv Adolf, a svédek nagy királya 1626-ban engedélyt adott egy amerikai kereskedelmi társaság megalakítására, amely azonban csak a király halála után, 1638-ban kezdhetette meg működését. A telepesek a mai Delaware állam területén és a mai Pennsylvania délkeleti részén telepedtek meg. A második expedícióval egy lelkészt is hoztak magukkal 1639-ben, *Torkillus Reorus*-t. Ha eltekintünk a tragikus sorsú Jensen lelkésztől, úgy Torkillus volt az első evangélikus lelkész, aki Amerika földjén gyülekezetben szolgált. Sajnos, 1643-ban sok svéd telepessel ő is betegség áldozata lett.

Valószínűleg nem csupán svédek voltak a telepesek között, hanem finnek, németek és hollandok is, akik vallásilag nem különbözvén a többségben levő svédektől, csakhamar beolvadtak közéjük.

Még Gusztáv Adolf gondolt arra, hogy egy esetleges svéd gyarmat missziói lehetőséget is jelentene az evangélikus egyház számára, és gondolata tovább élt a gyarmat megvalósítóiban. E célból érkezett ki még Torkillus halála előtt *Campanius János* lelkész. Hamarosan megtanulta az indiánok nyelvét, lefordította Luther Márton Kis Kátéját, amely nyomtatásban azonban csak később, 1696-ban jelent meg XI. Károly svéd király költségén. 1646-ban ő építette Amerika első lutheránus templomát Tinicum szigetén, 14 kilométerre délnyugatra Philadelphiától. 1655-ben, amikor Svédországban nehézségek voltak, Stuyvesant Nieuw Amsterdam-i kormányzó rajtaütést kísérelt meg és elfoglalta a svéd gyarmatot. Szerencsére a hollandok itt nem tagadták meg az evangélikus vallásgyakorlatot és Campanius lelkész utódja nyugodtan folytathatta munkáját egészen 1664-ig, amikor a holland gyarmatok mind az angolok kezébe kerültek. Az angolok pedig itt is biztosították a szabad vallásgyakorlatot, éppúgy, mint New Yorkban. Érdekesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy a svédek sohasem voltak türelmetlenek saját gyarmatukon: beengedtek más telepeseket is, és - ellentétben a holland reformátusokkal, - nem zavarták a más hitvalláshoz tartozókat vallási életük gyakorlásában, noha maguk szigorúan ragaszkodtak a megneváltotatott Ágostai Hitvalláshoz, sőt az indiánokat is erre a hitvallásra támaszkodva tanították.

A század vége felé paphiánnal küzdöttek a svéd egyházak, de XI. Károly svéd király ismét érdeklődött a volt svéd gyarmat iránt: három lelkészt, bibliákat és egyéb vallásos iratokat küldött nekik. Az új lelkészek: *Rudman András*, *Björk Erik* és *Aureen Jónás* nagy lendülettel láttak neki a munkának. 1699-ben felépült Wilmingtonban a Szentháromság-templom, Philadelphiában pedig a következő évben a Gloria Dei templom. Mindkét szép templom ma is áll, és három más régi svéd templommal hirdeti a hajdani svéd evangélikusok élénk egyházi életének emlékét. Voltak idők, amikor kilenc gyülekezetben folyt az egyházi munka az "Új Svédország"-nak nevezett gyarmaton, a lelkészi szolgálat folyamatosságáról a svédországi egyház gondoskodott. A gyülekezetek ugyanis az anyaországi egyháztól függő viszonyban voltak, és az uppsalai érseket mindig egyik lelkész képviselte, aki esperesként a gyülekezetek egyházi előljárója volt. Sok kiváló lelkész szolgált körükben, összesen 35. Ezek közül kiemelkedik Acrelius Izsák, aki megírta "Új Svédország" igen alapos történetét. Utódainak egyike Wrangel Magnus Károly volt, aki 1759-ben érkezett Amerikába. Ekkor már a svéd nyelv majdnem teljesen kihalt a gyarmaton. Wrangel együtt munkálkodott Mühlenberggel is, az ő idejében a gyülekezethez kb. 3000 lélek tartozott. Azonban 1768-ban az érsek visszahívta Wrangelt, majd a függetlenségi háború kitörése után a többi lelkészt is. Lelkészhány lépett fel, és angolul tudó lelkészekkel nem tudta őket a Mühlenberg által megszervezett evangélikusság sem ellátni. 1789-ben önkéntesen elhatározták, hogy a protestáns episzkopális egyházból (anglikán) hívnak meg lelkészt a gyülekezetek szolgálatára. Így csakhamar minden gyülekezet

anglikán lelkészt hívott meg, és ma - Amerika első evangélikusainak utódai, régi szép templomaikkal együtt - nem evangélikusok, hanem anglikánok!

A Delaware-i svéd kísérlet több szempontból tanulságos. Egyike volt azoknak az első gyarmatoknak, amelyek megvalósították a vallásszabadságot. Lakói békességben tudtak együtt élni más nemzetiségűekkel, sőt az indiánokkal is. A svéd evangélikusok nem felejtkeztek meg az Egyház missziói elkötelezettségéről és egy évszázaddal a pietizmus kora előtt pogánymissziói munkát folytattak. Sohasem voltak rabszolgakereskedők, hanem szorgalmukkal és életükkel minden környező nép megbecsülését szerezték meg. Mind az a jó, amely a híres Massachusetts-i puritánok között megtalálható volt, közöttük is megvolt - a puritánok bigottsága nélkül.

Mindezek a jótulajdonságok, melyek kétségtelenül összefüggésben voltak evangéliumi hitükkel, nem zártak ki néhány hibát, amelyek az evangélikus hittől való elszakadáshoz vezettek. Túlságosan függték a nehézkesé váló svéd államegyháztól, és elmulasztották az autonómiára való berendezkedésüket. Ennek volt az is a következménye, hogy nem építettek egyházi iskolákat lelkész-utánpótlásuk biztosítására. A laikusok szolgálatba állítását elmulasztották, így a lelkész-nélküli időket nehezebben tudták átvészelni, mint más felekezetek, melyek nem voltak ennyire "pap-egyházak". Végül megemlíthető az is, hogy megtévesztette őket az anglikán egyház hasonlósága, mert nem a tanításra, hanem a svéd szervezethez hasonló episzkopális rendszerre tekintettek csak. Az evangélikus hitvallásuktól való eltérésük ténye az elmondottakon kívül azzal is megmagyarázható, hogy mindez a racionalizmus idejével esett össze.

Osztrákok

A svéd evangélikusok Delaware-i településeitől több, mint 1000 kilométerre délebbre, 1734-ben nagyszámú evangélikust tettek partra vitorlás szállítóhajók. Ezek azonban nem szabad országból jöttek, hogy itt hazájuk számára gyarmatot alapítsanak, mint északi hittestvéreik, hanem menekülteként kerültek az akkor még alig néhány esztendeje megalapított angol Georgia nevű gyarmatra. Salzburg környékéről származtak, ahonnan hitük miatt űzte el őket a római katolikus érsek. 1731-ben máról-holnapra 20.000 salzburgi evangélikusnak kellett vándorbotot ragadnia télvíz idején, mert nem voltak hajlandóak hitüket megtagadni. A salzburgi érsek kegyetlen rendelkezése ellen hiába tiltakoztak az akkori Európa protestáns fejedelmei. A menekülők Poroszország felé vették útjukat, ahol I. Frigyes Vilmos király befogadta őket. Ugyanakkor angol keresztény körök is érdeklődtek ezen üldözött nyáj sorsa iránt és anyagilag segítségükre siettek azzal, hogy vállalták egy részük Amerikába szállításának költségeit, valamint elintézték számukra, hogy Georgiában ingyen földet, angol állampolgárságot és teljes vallásszabadságot kapjanak. Francke Ágost Hermann, aki ugyancsak kapcsolatban állott a menekültekkel, két hallei tanárt, *Boltzius Márton*t és *Gronau Israel Keresztély*t adta melléjük lelképásztornak. Csakhamar újabb salzburgiak érkeztek Georgiába, és a lelkészek bölcs vezetésével egy *Ebenezer* nevű telepet alkottak. Itt körülbelül 1200-an voltak az 1740-es években. Noha a politikai helyzet nem mindig volt feszültségmentes, de a salzburgi evangélikusok békességben éltek mindenkivel, sőt missziói munkát is kezdtek az indiánok között. Rabszolgákat sohasem tartottak. Szorgalmuk révén virágzó gazdasági helyzetet teremtettek maguk körül, ugyanakkor iskolákat, templomokat, sőt egy árvaházat is építettek.

A század közepén Württembergből is érkeztek bevándorlók, akik lelkészüket is magukkal hozták, előzőleg pedig - 1735-ben - svájci evangélikusok alapítottak gyülekezetet az észak-carolinai Orangeburg-ban. Ezekkel is felvette a kapcsolatot Whitefield György és a két Wesley testvér, a methodizmus megalapítói; meglátogatták telepeiket, és - amint arról később bizonyosságot tettek - igen jó benyomást tett rájuk a georgiai evangélikusok hite és kegyessége. Lelkész-utánpótlásukról a hallei "atyák" gondoskodtak. 1768-ban egy nem megfelelő lelkész érkezése után zavarok támadtak a georgiai evangélikusok között. Mühlenbergnek kellett közérjük is eljönni, és látogatása után itt is csakhamar helyreállott a rend, mint New Yorkban.

Nemsokára azonban súlyos megpróbáltatás sújtotta ezt a virágzó evangélikus telepet: az amerikai függetlenségi háború során angol csapatok elpusztították Ebenezert, lakóit pedig szétszórta.

A mai Georgia, Észak- és Dél-Carolina államokban élő evangélikusok csak részben a hajdani salzburgiak és württembergiek utódai.

Mühlenberg Henrik Melchior, az amerikai evangéliusok "pátriárkája".

1681-ben Penn Vilmos angol nemes, kormánya 16.000 fontos tartozása fejében egy erdősdombos országrészt kapott Amerikában. Ezt a területet nevezték el Pennsylvania-nak, Penn erdejének. A terület nagyrésze lakatlan volt, csupán a tengerparthoz közeleső részen voltak svéd, holland és angol települések. Penn Vilmos 1667-ben csatlakozott Fox György mozgalomához, aki a hitvallás nélküli, ún. "kvéker" mozgalmat alapította meg. Tekintettel arra, hogy a kvékereket Angliában szigorúan elnyomták, sőt még az amerikai puritán-gyarmatokra sem engedték be őket, Penn Vilmos úgy határozott, hogy amerikai birtokán "szent kísérletet" tesz: megszervezi az első gyarmatot, ahol teljes vallásszabadság lesz és senkit sem fognak vallásos meggyőződéséért zaklatni, aki csak hisz az örökkévaló egy Istenben.

Ezzel az elhatározással Pennsylvania nem csak az Angliában és Amerika egyéb részein is üldözött kvékerek otthonává vált, hanem menedékhelye lett más elnyomott vallási csoportoknak is.

Németország területéről itt találtak új otthonra a XVI. századbeli "rajongók" utódai: a mennoniták, a német anabaptisták (un. "dunker"-ek), a schwenkfeldianusok és mások. Ugyancsak Pennsylvániába jöttek Zinzendorf gróf védenecsei, a cseh-morva testvérek közül is igen sokan. A cseh-morva testvérek eredetileg az 1735-ik esztendőből kezdve Georgiában telepedtek le, de 1740-ben Whitefield György, a nagy evangélizátor Philadelphiába telepítette át ezeket. Ettől a várostól nem messze alapították meg első településüket, Nazareth-et.

Azonban nem csak német szekták tagjai és kvékerek érkeztek Pennsylvániába, hanem németországi evangélikusok és reformátusok is. Hatalmas tömegeket űzött át az óceánon a Pfalz tartománynak francia csapatok által történt elpusztítása, a harmincéves háború következményei, valamint a német tartományokat sújtó gazdasági válság.

Minden érkező emigráns csoport között az evangélikusok voltak a legelhagyottabbak és legszegényebbek. Tekintettel arra, hogy útiköltségüket nem tudták megfizetni, megérkezésük után a philadelphiai "emberpiacon" "eladták" magukat munkára. Így egyes családok sokszor teljesen szétszakadtak és szét is szóródtak Pennsylvania belsejében. A német reformátusokhoz hasonlóan lelkészek, tanítók nem kísérték őket sem, de míg amazok bizonyos támogatást kaptak az erős holland református gyülekezetektől, az evangélikusok mindinkább a hódítani akaró szekták martalékaivá váltak. Csak lassan alakulnak kicsiny német evangélikus gyülekezetek: 1703-ban New Hannover-ben, majd Germantown-ban és Philadelphiában. Később más helyeken is szerveződtek ilyenek, mert néhány evangélikus lelkész mégis csak kiérkezett Amerikába.

Az első lelkész, aki a szétszórt német evangélikusok között munkálkodott, a New York-i gyülekezettel kapcsolatban említett *Falckner Dániel* volt. Ő szervezte meg New Hannover gyülekezetét 1703-ban és pásztorolta azt 1708-ig, annakutána pedig New Jersey gyarmaton munkálkodott 33 évig.

Henckel Jakab András 1717-ben érezett Amerikába és 11 esztendő múlva bekövetkezett haláláig gyülekezeteket szervezett, templomokat épített és hirdette Isten igéjét. 1728-ban két *Stoever János Gáspár* nevű bevándorló érkezett Philadelphiába: apa és fia. Nem voltak felszentelt lelkészek, de látva hittestvéreik lelki nyomorúságát, az idősebb Stoever Virginiába, a fiatalabb pedig Pennsylvania belső részeibe ment, hogy az odakerült evangélikusok között pásztori munkát végezzenek. Különösen kiemelkedik az ifjabb Stoever lankadatlan missziói munkája: gyalogosan járta az egymástól nagy távolságra lakó pennsylvániai evangélikusokat, istentiszteleteket tartott számukra, gyermekeiket megkeresztelte, anyakönyvi feljegyzéseket kezdett vezetni, templomépítésre buzdította őket. Útjai során a Virginiába és Maryland-be szóródott evangélikusok közé is eljutott. 1733-ban lelkésszé szentelték ezt a missziói lelkületű embert, aki összesen ötveneg esztendeig végezte

nagyjelentőségű apostoli munkáját Pennsylvania evangélikusai között: 1768-ban csatlakozott Mühlenberg egyetemes szervezetéhez.

A Stoevereket 1733-ban egy *Schulz János Keresztély* nevű lelkész szentelte fel, aki egy esztendővel előbb érkezett csupán Amerikába és egyesítette a három philadelphia-környéki gyülekezetet. 1733-ban azután gyülekezetének két tagjával visszautazott Németországba, hogy ott adományokat gyűjtsön, valamint felhívja az illetékesek figyelmét Amerikába szakadt hittestvéreik lelki inségére és biztosítsa a lelkészutánpótlást. Schulz lelkész soha többé nem tért vissza Amerikába, de missziója nem volt eredménytelen: 9 év múlva megérkezett *Mühlenberg Henrik Melchior* (Menyhért) Amerikába.

Az amerikai német evangélikusok két helyen is kopogtattak lelkészek kiküldése érdekében: Halle-ban Francke professzornál, és az Angol Birodalom akkori evangélikus királyának, II. Györgynek befolyásos udvari lelkészénél, Dr.Ziegenhagen-nél. Mindketten lelkesen támogatták a tervet, de azt szerették volna, ha az amerikaiak előbb szabályos meghívást küldtek volna, amire azok képtelenek voltak. Ez késleltette a kért segítség kiküldését.

1741-ben *Zinzendorf Miklós* gróf váratlanul megjelent Amerika partjain és ugyanazon esztendő karácsonyán megalapította Bethlehem városát, mely Nazareth és Emmaus mellett ma is egyik központja az amerikai morva testvérgyülekezeteknek. Zinzendorfnak az volt a terve, hogy egyesíti az összes németeredetű protestánsokat Amerikában. E célból 7 zsinatot hívott össze, mely közül az első négyen mind az evangélikusok, mind a reformátusok, a cseh-morva testvérek és a szekták képviselői is részt vettek, az utóbbi háromról a németeredetű szekták azonban elmaradtak.

Zinzendorf amerikai működésének híre eljutott Halle-ba is, és Francke, valamint a hitvallásos lutheri pietizmus vezetői gyors cselekvésre határozták el magukat. A Halle-i árvaházak egy 31 éves volt lelkész-tanárát küldték ki az Újvilágba, hogy tartsa meg az odakerült evangélikusokat őseik hitében. Ez a fiatal lelkész **Mühlenberg Henrik Melchior** volt.

Mühlenberg hannoveri származású volt és a göttingeni egyetemen végezte el teológiai tanulmányait. 15 hónapig tanított a Halle-i intézményekben, és közben Indiába készült misszionáriusnak. Mikor ez a terve nem valósulhatott meg, 1739-ben egy kis szászországi gyülekezet meghívását fogadta el. 1741-ben, mikor gyülekezetéből Hannoverbe utazott és útját Halleban megszakította, Francke felhívta a fiatal Mühlenberg figyelmét a pennsylvaniai helyzetre, aki azonnal Isten elhívásának ismerte fel az amerikai hittestvérek hívó szavát.

1742-ben indult útnak és hajója a georgiai salzburgiak településének közelében kötött ki, így az első hetet Ebenezer-ben, a délen lakó evangélikusok között töltötte, majd onnan Philadelphiába utazott.

A városba érve igen zavaros viszonyok fogadták. Az evangélikusok egy része, - arra gondolva, hogy úgy sem érkezik meg az ígért németországi lelkész, - Zinzendorft követte és akarta lelkészéül megválasztani, míg más csoportok szektás prédikátorok és kétes egzisztenciájú vallási kalandorok befolyása alatt állottak. Mühlenberg nem riadt meg ezektől a viszonyoktól, hanem szembeszállt a nehézségekkel és négy héten belül ura lett a helyzetnek: 1742 december 27-én az egyesült philadelphiai német evangélikus egyházközség lelkészi állásába beiktatta Tranberg lelkész, a wilmingtoni svéd evangélikus gyülekezet lelképásztora. Zinzendorf, aki úgy látszik, nem tudott belenyugodni abba, hogy Philadelphiában nem sikerültek tervei, saját költségén templomot épített kisszámú hívei részére, azonban csakhamar eltávozott a városból, hogy az indiánok között végezzen missziói munkát, majd pedig végleg elhagyta Amerikát.

Mühlenberg nagy lendülettel látott neki a munkának. Három gyülekezetből álló egyházközségét egy negyedik gyülekezettel toldotta csakhamar meg, majd pedig mindegyikben egyházi iskolát szervezett és templomépítésbe kezdett.

Közben azonban Pennsylvania többi részéből is érkeztek kérő hangok, és Mühlenberg, ha csak lehetséges volt, eleget tett a pásztor nélküli evangélikusok kérésének: missziói útjai alkalmával ellátogatott hozzájuk, prédikált nekik, kiszolgáltatta a szentségeket, tanította gyermekeiket és gyülekezetekbe szervezte őket. Mühlenberg jelszava "**Ecclesia Plantanda**", - az egyházat plántálni kell! - volt. Érintkezésben maradt kiküldőivel, és munkájáról jelentéseket küldött Halleba. Ezeket a jelentéseket Francke megjelentette nyomtatásban is, és azok nagymértékben hívták fel az európai evangélikusokat az újvilági hittestvérek elhagyott helyzetére. 1745-ben segítőársak érkeztek Halle-ból: *Brunnholz* lelkész és két tanító. Mühlenberg önzetlenül átadta munkatársának a Philadelphiában lévő városi gyülekezeteket, míg maga a vidékieket gondozta, ahonnan könnyebben eljuthatott a Pennsylvania belsejébe került evangélikusokhoz. Sokszor kellett itt is megküzdenie más tanítást képviselő felekezetek befolyásával, de Mühlenberg, - noha a pietizmus gyermeke volt, - mindig hűségesen visszavezette az evangélikus tanításhoz a megtévesztetteket. 1748-ban egy harmadik munkatárs érkezett Halle-ból, *Handschuh* lelkész, aki a gyarmat belső részében segített Mühlenbergnek. Munkájában ugyancsak támogatta felesége, *Weiser Anna Mária*, egy német származású telepítési megbízott leánya, akit 1745-ben vezetett oltárhoz.

Handschuh lelkész megérkezte után 1748 áprilisában egységes istentiszteleti rendet vezettek be a pennsylvániai német gyülekezetekbe, mely rend mind a mai napig alapja a United Lutheran Church of America-ban használt istentiszteleti rendnek.

Ennél sokkal jelentősebb 1748 augusztus 25-e, amikor is a philadelphiai Szent Mihály templom felszentelésére, valamint az egyik tanító, *Kurtz Miklós* ordinációjára gyülekeztek össze a Pennsylvániában szolgáló lelkészek. Az ünnepségeket követő napon ugyanis a New York-i és az egyik svéd gyülekezet lelkészének, valamint 10 gyülekezetet képviselő 24 laikus kiküldöttnek jelenlétében megalapították az első amerikai evangélikus egyházi szervezetet. Mühlenberget választották meg elnöknek, elfogadták az istentiszteleti rendet, jelentések hangzottak el a gyülekezetszervezői, iskolai és pásztori munkákról, majd elhatározták, hogy a következő esztendőben ismét találkoznak. A szervezet, vagy zsinat eredetileg "Egyesült Gyülekezetek"-nek nevezte önmagát, később a "Ministerium of Pennsylvania" nevet vette fel, melyet mindmáig visel, és amely zsinat ebben az esztendőben ünnepélyesen emlékezett meg alapításának kétszázéves fordulójáról. Egyébként a svéd evangélikusok, - tekintettel arra, hogy függő viszonyban állottak hazai egyházukkal, - csak tanácskozó tagként csatlakoztak a szervezethez, hasonlóképpen a New York-i gyülekezet is megőrizte eleinte különállását. 1751-ben a New York környéki gyülekezetekben támadó zavarok azonban Mühlenberg személyes megjelenését tették szükségessé, aki fél esztendőt töltött azon a vidéken és csakhamar új életet hozott a megzavart gyülekezetekbe. 1753-ban Pennsylvania középső részén látogatta meg a gyülekezeteket, sőt 1774-ben Georgiába és Dél-Carolinába is eljutott.

1749-ben a zsinat úgy határozott, hogy Philadelphiában földet vesznek, hogy azon lelkészképző szemináriumot és aggmenházat állítsanak fel. Sajnos a közbejött háborúk miatt a tervet nem lehetett megvalósítani, így Mühlenberg saját otthonában oktatta a lelkészi szolgálatra készülő diákokat, közöttük három fiát is.

Közben a munka sem ment minden nehézség nélkül. Az európai egyházi hatóságok nem mindig értették meg az amerikaiak különleges helyzetét: állandó lelkészhiánnyal is kellett küzdeniök, a lelkészek munkával túl voltak terhelve, és bizonyos ellentétek is veszélyeztették a munkát, amelyek az igen összetett elemekből álló gyülekezetek laikus tagjai és a hallei pietizmust képviselő lelkészi kar között időnként feltámadtak. A zsinat sem tartott 1755 és 1759 között üléseket. 1760 után azonban lassanként megszűntek a nehézségek, 1762-ben egy "mintarendtartás"-t készítettek a gyülekezetek számára, mely magában foglalta a mult minden tapasztalatát. 1782-ben énekeskönyvet adtak ki és kinyomtatották az ágendát is.

Az evangélikus egyház amerikai földre plántálásának munkája egyidőben ért véget a gyarmati korszakkal. Amikor 1779-ben a függetlenségi háború következtében minden összeköttetés megszakadt a halleiakkal, az egyház elég erős volt ahhoz, hogy saját lábán járjon. Ebben az időben csak Pennsylvániában legalább 75.000 lutheránus volt, jóllehet ezek egy része nem volt gyülekezetekbe

szervezve. 1771-ben 81 pennsylvaniai gyülekezet felvigyázója volt Mühlenberg, míg a többi gyarmatokban kb. 30 evangélikus gyülekezet volt. Még Mühlenberg életében megalakult a második zsinat, a "New York Ministerium", de a lelkészek száma nem tartott lépést a gyülekezetek szaporodásával: 1787 körül egész Amerikában nem volt több 40 evangélikus lelkésznel!

Az öregedő pátriárka, az amerikai evangélikusság nagy apostola életének vége felé is messziretekintő ember maradt. Amikor egyes gyülekezetekben az angol nyelv terjedése kezdte háttérbe szorítani a német nyelv használatát, sokkal jobban belátta ennek szükségszerű voltát, mint az amerikai lutheranizmus sok későbbi vezetője, és felesleges konzervativizmusból nem ragaszkodott szülőföldjének nyelvéhez. Ugyancsak rokonszenvvel tekintett a függetlenségüket követelő gyarmatok törekvéseire. Amikor az Anglia elleni függetlenségi háború megkezdődött, az egész Mühlenberg család hazafias magatartása nem csupán az ügy támogatójává tette az amerikai evangélikusokat is, hanem jelentős szereplőivé váltak az Egyesült Államok születéséhez vezető történelmi eseményeknek.

Mühlenberg János Péter Gábor nevű fia, aki egy virginiai gyülekezet lelkésze volt a háború előtt, 1776. januárjában felcserélte pályáját a katonatisztével. Templomában tartott utolsó istentiszteletén, miután leírta a gyarmatok helyzetét hívei számára, így fejezte be beszédét: "A Szentírás nyelvén szólva, mindennek van ideje. Van ideje a prédikálásnak, és van ideje a harcnak. Most a harc ideje érkezett el." Az áldás után levette magáról a papi talárt és őrnagyi egyenruhában állott hívei előtt. Később dandár-tábornok lett a kontinentális hadseregben, majd a háború végén vezérőrnagyi rangot ért el.

Testvérének, *Mühlenberg Frigyes Ágoston Konrádnak* sem volt jelentéktelenebb szerepe Amerika függetlenségének megszerzésében. Ez a Mühlenberg fiú a New York-i Krisztus templom lelkésze volt, majd a kontinentális kongresszus, a pennsylvaniai gyűlés és az állami alkotmányozó országgyűlés tagja lett. Ő volt az elnöke annak a pennsylvániai országgyűlésnek, mely ratifikálta a szövetséges államok alkotmányát. 1789-től 1797-ig az Egyesült Államok nemzetgyűlése alsóházának volt a tagja és abban a kitüntetésben részesült ez az evangélikus lelkész, hogy őt választották meg az új állam parlamentje első elnökévé! Ez azonban arra az időre esett, mikor édesapja, az amerikai lutheranizmus pátriárkája már nem élt: ugyanis két esztendővel előbb, 1787-ben elköltözött az élők világából, hátrahagyva életének nagy művét: az újvilágba plántált evangélikus egyházat!

Amikor ennek az evangélikus egyház történetében oly nagyjelentőségű egyházi vezetőnek életére visszatekintünk, különösen két dolog ragadhatja meg figyelmünket. Mühlenberg élete is figyelmeztet a hitvallásos pietizmus egyháztörténeti jelentőségére. Amiképpen a magyarországi evangélikusságot a XVIII. század nyílt és alattomos üldözéseinek keresztülsegítette, megtartotta és gyarapította a Szeniczei Bárány Györgyök, Torkos Andrások, Sartorius Jánosok és a barcasági hitvallásos evangélikus pietisták szolgálata, úgy Mühlenberg és társainak hasonló hitvallásos magatartással párosult meleg kegyessége tudta egybegyűjteni, a szétszóródástól vagy idegen felekezetekbe való felszívódástól megmenteni az Amerikába szakadt evangélikusokat. Jellemző Mühlenbergre ökuménikus magatartása is: legjobb barátai közé számította *Schlatter Mihályt*, a pennsylvaniai német reformátusok vezetőjét. Sok gyakorlati kérdést együttesen beszéltek meg, sok tervet együtt hajtottak végre, de sohasem gondolt a két egyház összeolvasztására, noha erre a körülmények kényszerűsége sokszor kínált alkalmat. Sőt, mint láthattuk, amikor az Evangélium tiszta hirdetését az evangélikus, de hitvallási hűségében sokszor ingadozó Zinzendorf Miklós veszélyeztette, a hallei pietista Mühlenberg erőteljesen tudott fellépni az evangéliumi tanítás érdekében az ugyancsak Halleban nevelkedett Zinzendorffal szemben.

A másik dolog, amire Mühlenberg élete figyelmeztet, a lelkészi szolgálat és az egyházi szervezet, rendtartás fontossága az evangélikus egyházban. Hitvallási irataink nem ok nélkül emelik ki az egyházi hivatal fontos szerepét: a pennsylvaniai evangélikusok története világosan megmutatja, hogy rendezett egyházi hivatal, lelkészi szolgálat nélkül nincs rendezett egyházi élet sem. Hasonlóképpen szólanak hitvallási irataink röviden az egyház tagozott egységéről, vagyis az egyházi szervezet, egyházi felsőbbtség feladatáról. Csupán azt nem állapítják meg hitvallási irataink, hogy melyik egyházi szervezeti forma az egyetlen az evangélikus egyházban. Az egyházi közösség

összefogásának megvalósítását bölcsen a helyenként és időnként változó viszonyok által engedik meghatározni, mely esetben csak egyetlen elvet kívánnak előtérben tartani: az Ige hirdetésének minél hathatósabb szolgálatát. Mühlenberg tudta ezt, és úgy látta, az amerikai helyzetben a gyülekezeti-zsinati elv a legalkalmasabb erre. Nem hozakodott elő Németországban szokásos egyházkormányzati rendszerekkel, és ebben az amerikai lutheranizmus eltért a legtöbb más felekezettől, amelyek annyi sok energiát pazaroltak el dogmatikus jellegű egyházkormányzati rendszerük felépítésével, hogy ez nagyon sok ízben az Egyház igazi szolgálatának kérdéséről periferiális egyházszervezeti problémákhoz tolta el a súlypontot (római katolikusok, anglikánok, presbiteriánusok, kongregacionalisták, meto-disták stb.). Viszont nyilvánvaló, hogy Mühlenberg tisztán látta: ha hitvallási irataink az egyházi szervezet megvalósulási formáját nem is határozzák meg, az evangélikus egyház nem ismer atomisztikus gyülekezeteket, hanem tagozott egységet, szervekkel ellátott testet kell, hogy alkosson.

AZ EVANGÉLIKUSSÁG A FIATAL AMERIKAI KÖZTÁRSASÁGBAN.

Az Északamerikai Egyesült Államok megalakulásának ténye igen sokat jelentett az új köztársaság népének vallási helyzete szempontjából. Megszűnt az az állapot, hogy egyes helyeken csupán korlátozott vallási szabadság volt, másutt pedig mindenki szabadon gyakorolhatta vallását. Az új állam egyik alaptörvénye biztosította a teljes vallásszabadságot minden polgára számára, ami azt jelentette, hogy az összes tagállamban eltűntek az egyes felekezeteket kiváltságos helyzetbe hozó rendelkezések, és a helyzet mindenütt olyanná vált, mint amilyen a függetlenségi harc előtt Pennsylvániában volt.

A függetlenség elnyerése ugyanakkor azzal a következménnyel járt a vallásos közösségek számára, hogy megszakadtak kapcsolataik az európai anyaegházaikkal és autarkiára kellett berendezkedniök. Anyagilag és szellemileg annyira erőssé kellett válniök, hogy ne csupán saját magukról tudjanak a jövőben gondoskodni, hanem az új államba hatalmas tömegekben beáramló bevándorlók között lévő hittestvéreikről is.

Az evangélikus egyház, Mühlenberg szervező munkája után, ha nem is volt teljesen felkészülve az elkövetkezendő feladatokra, az új helyzetben sem volt teljesen készületlen. A Mühlenberg által végzett missziói munka példát adott másoknak is, hogy mitévők legyenek az új körülmények között, amikor is a vallásszabadságot biztosító törvény következtében megindult az addig nagyjából Pennsylvániába tömörült evangélikusság átszivárgása más államok és területek felé. Amiképpen Mühlenberg missziói munkájának egyik állomása az volt, hogy zsinatba szervezte a megalakult gyülekezeteket, az új köztársaság szétszóródó evangélikusságának új gyülekezeteit is zsinatokba kellett szervezni. Ez meg is történt és 1803-ban, a pennsylvániai és New York-i után Észak-Carolinában megalakult a harmadik zsinat, majd 1818-tól 1829-ig öt új zsinat alakult: Ohio, Tennessee, Maryland, Dél-Carolina és Virginia államokban, valamint Pennsylvania nyugati részén.

Ugyancsak Mühlenberg munkásságának egyik gyümölcse volt az, hogy megindult, - ha igen primitív keretek között is, - az amerikai lelkészképzés és a Halleval, illetőleg előzőleg a londoni evangélikus udvari lelkésszel való kapcsolatok megszakadása nem járt azzal a szomorú következménnyel, amivel a svéd anyaegházzal való kapcsolat megszakadása a Delaware-i svéd gyülekezeteket sújtotta. Ugyancsak megkímélte az amerikai evangélikusságot az Európától való elszakadás megrázkódtatásaitól az a tény is, hogy az egyház hitvallási iratai a szervezet kérdéséről az egyház központi feladata, az igehirdetés feladatának rendelik alá, és az ebben az időben legalkalmasabb gyülekezeti-zsinati egyházkormányzati elv helyett nem kellett Európában alkalmas, de a fiatal amerikai köztársaságban teljesen alkalmatlan egyházkormányzati elvekkel kísérletezniök, mint pl. az anglikánoknak.

Az önállósodás útját jelzi az a néhány évszám is, mely a teológiai szemináriumok megalakulását mutatja. 1797-ben megalakul *Hartwig János Kristóf* lelkész által egy misszionáriusokat és

lelkészeket képző intézet alapítására hagyományozott birtok segítségével a Hartwick szeminárium, amely azonban csak 1816-ban kezdette meg teljes munkáját; 1826-ban, négy zsinat Gettysburg-ban (Pennsylvania) alapít közös szemináriumot, majd 1830-ban a dél-carolinaiak és az ohioiak alapítanak egy-egy lelkészképző intézetet területükön.

Az új korszak azonban új problémákat is felvetett. A fiatal államszövetség polgárai között különleges nacionalizmus fejlődött ki, amely áttörte az eddigi különféle tradíciójú gyarmatok társadalmi korlátait és egységes amerikai szellemet igyekezett kialakítani. Ugyancsak erősítette az amerikai összetartozandóság érzését az angolok, a franciák és a spanyolok ellen vívott háborúk sora is.

Amiképpen az újonnan kialakuló amerikai nacionalizmus meghozta az egyes államok közötti különbségek csökkenését, úgy az ún. második "nagy ébredés" vagy "nagy megújulás" a vallási élet integrálódását szolgálta. Noha ennek a fontos mozgalomnak csak részben volt hatása az evangélikusságra, egy unionisztikus, a hitvallások iránt kevésbé megértő közszellemet alakított ki. Kongregacionalisták és presbiteriánusok únióról tárgyaltak, metodisták és baptisták kéz a kézben dolgoztak, sőt még a római katolikusokat is megérintette a korszellem szele: előfordult, hogy protestáns templomokban prédikáltak katolikus lelkészek, vagy protestánsok használtak római katolikus templomokat. A "Disciples of Christ" (Krisztus tanítványai) nevű felekezet ennek a szellemnek a szülöttje, mely azért jött létre, hogy egyesítse a szétagolt protestantizmust, azonban inkább eggyel szaporította a felekezetek számát. De ugyancsak ebben az időben keletkeztek a különféle felekezetközi keresztény szövetségek, melyek vagy emberbaráti munkák támogatását, vagy keresztények missziói erőfeszítését igyekeztek megszervezni. Ezek közé tartozik az 1808-ban megalkotott Amerikai Bibliatársulat, az Amerikai Vasárnapiiskolai Szövetség és más kül- és belmissziói társulatok.

Meg kell emlékezni még az ebben a korban hódító racionalizmusról, amely a hittudomány terére jutva a liberális teológiai gondolkodások terjedése számára készítette a talajt. Különösen erős volt a liberális teológia az új-angliai államokban, ahol a hajdani puritánok utódai közül igen sokat az unitarizmusba, illetőleg univerzalizmusba vitt át, ezáltal - akaratlanul - még jobban hozzájárult a differenciálódáshoz, noha a hitvallásokat lényegtelennek tartó felfogásával az integrálódást igyekezett munkálni.

A felsorolt szellemi mozgalmak igen különböző eredetűek és különböző célúak voltak, de egy ponton mindannyian találkoztak: nem tartották fontosnak keresztény tanítás hitvallásokban való rögzítését, amit pedig az evangélikus egyház mindig szeretett hangoztatni. Tehát azt mondhatjuk, hogy a korszellem nem volt éppen a legkedvezőbb az evangélikus egyház számára. Másrészt a korszellemnek ez a befolyása éreztette hatását az evangélikus egyházon belül is. Amikor *Kunze D. János*, a New York-i zsinat elnöke és Mühlenberg veje, 1807-ben meghalt, utódja a zsinat elnökségében *Dr. Quitman Frigyes Henrik* lett. Ez az ember ellentéte volt elődjének. A német racionalizmus neveltje lévén, tagadta a Szentírás isteni ihlettségét, saját racionalisztikus kátéjával akarta pótolni Luther Márton Kis Kátéját. Hasonlóképpen kiadott énekeskönyvet és ágendát is, melyek mind megtagadták az evangélikus örökséget és a felvilágosodott ész-vallás jegyében jöttek létre. *Dr. Quitman* nagyszerű felkészültségű ember volt és nagy befolyása révén eszméi hamar terjedtek.

Ugyancsak a korszellem befolyásaként kell elkönyvelnünk azokat az unionisztikus próbálkozásokat, amelyek más felekezetek felé való közeledés érdekében, hajlandóak voltak szemet húnyni a hitvallási különbségek előtt és túlhangsúlyozták a közös vonásokat. Érdekes az, hogy New York környékén inkább az anglikán egyházzal való egyesülés tervét latolgatták, míg Pennsylvaniában a német reformátusokkal való egyesülés irányában voltak próbálkozások. 1817-ben közös evangélikus-református német énekeskönyv kezdte kiszorítani Mühlenberg énekeskönyvét, közös iskolákat állítottak fel és a lelkésznevelés közös végzésére is voltak tervek. Érdekességként megemlíthető, hogy a konzervatív lelkészek különösen azért pártolták a reformátusokkal való uniót, mert ezáltal azt remélték, hogy nagyobb erővel tudnak ellenállni a racionalizmus terjedésének.

A nyelvi kérdés felvetése ugyancsak gyengítette a hitvalláshoz való ragaszkodás igyekezetét. Mühlenberg utódai elfelejtették nagy elődjük felfogását, és mind a német nyelvhez ragaszkodók, mind az angol nyelv bevezetését kívánók túlzásokra ragadtatták el magukat. A Pennsylvániai Ministerium 1792-ben bevette hivatalos nevébe a "német" szót, majd 1805-ben megtiltotta más nyelvnek, mint a németnek használatát a zsinat hivatalos összejövetelein. Sokan úgy gondolkoztak, hogy a német nyelv a lutheránus egyház nyelve, amiképpen az angol a presbiteriánusoké és az anglikánoké. A német elem nyelvi okok miatt is erősen követelte a német reformátusokkal való egyesülést.

Ugyanakkor az evangélikus egyház ifjúságának nagyrészt, akik egyre inkább elfelejtették a német nyelvet és angolul beszéltek, kezdte elveszteni angolul prédikáló felekezetek felé. Különösen sok evangélikus lett nyelvi okok miatt methodista, presbiteriánus vagy anglikán, mert az egyház nem alkalmazkodott nyelvi igényeikhez. Mikor 1805-ben a philadelphiai Szent Mihály gyülekezet tagjai egy harmadik, angol nyelven prédikáló lelkész alkalmaztatását vetették fel, a német tagok leszavazták ezt, úgy hogy az ifjúságnak ki kellett válnia és angol evangélikus gyülekezetet alapítania. Az angolosodni akaró elemek így érthető módon támogatni kezdték a más, angolul beszélő felekezetekkel való egyesülés tervét, és az evangélikus hitvallásokhoz való ragaszkodást konzervatív németek akadékoskodásának tekintették. Sokszor szövetségesükre találtak liberalisztikus és racionalisztikus elemekben, akik ugyancsak fontosnak tartották az amerikanizációt.

Ilyen körülmények között nem csoda, hogy aránylag későn került sor az egységes, és az új ország minden területére kiterjedő evangélikus egyházi szervezet megalakításának első kísérletére. Tulajdonképpen csoda az, hogy ennyi nehézség ellenére egyáltalán felvetődött a gondolat. Példának az új köztársaság szervezetét vették, amely meghagyva az egyes államok függetlenségét, magasabb egységbe tudta azokat összefoglalni.

1820 október 22-én a marylandi Hagerstownban négy zsinat kiküldöttei jöttek össze, hogy megalapítsák az "Egyetemes Zsinat"-ot (General Synod), az amerikai evangélikusság első összefogó szervezetét. Az Egyetemes Zsinat céljaul azt tűzték ki, hogy segítse elő egységes liturgikus könyvek, káték kiadását, legyen segítségükre a zsinatoknak egyházfegyelmi, hitvallási kérdésekben, segítse elő új zsinatok megszervezését, gondoskodjon lelkészképző intézet felállításáról, anélkül, hogy az alája tartozó zsinatoknak rendelkezéseket vagy utasításokat adna. Ez utóbbi igen fontos kijelentés volt, mert igen sokan féltek az új Egyetemes Zsinat hierarchikus csúcsszervezet jellegétől. Ugyancsak a közhangulatnak engedve nem iktatta be az Egyetemes Zsinat alapelvei közé az evangélikus hitvallási iratok szükségességét, ami miatt a Tennessee Zsinat elzárkózott a belépéstől. Hasonlóképpen kívülmaradt az egyetemes szervezeten az Ohio Zsinat, amely erősen ragaszkodott a német nyelvhez, és az Egyetemes Zsinatban csupán angolosító célkitűzést megvalósító szervezetet látott.

Azonban így is nagyjelentőségű lépést jelentett az Egyetemes Zsinat megalkotása. Megerősítette az eddig szervezeten szétterjedő evangélikusságot, a többi egyházakhoz hasonlóan országos szervezetet alkotva, elzárta az útját az evangélikusság felszívódásának és más felekezettel való esetleges egyesülésének, és alkalmas eszközzé vált az evangélikus egyház további fejlődésének kialakításában.

Sajnos, az új szervezetnek csakhamar kritikus időket kellett átélnie. 1821-ben a New York-i Ministerium kivált, két évvel később a Pennsylvániai Ministerium szüntette be kapcsolatait az igen meggyengült egyetemes szervezettel. Már-már ott tartottak, hogy kimondják a zsinat feloszlását, mikor egy 24 éves fiatalember, *Schmucker S. Sámuel* lelkész felszólalása megmentette a helyzetet. Kitartásra biztatta a tagságukat megtartó zsinatokat és hamarosan programot adott az Egyetemes Zsinatnak: egy lelkészképző szeminárium megalapítását.

A terv 1826-ban meg is valósult az említett gettysburgi szeminárium felállításával, melynek első professzora Schmucker lett. A szeminárium szervezésének legjelentősebb momentuma az volt, hogy az alapítólevélben kikötötték, hogy a "szemináriumban német és angol nyelven tanítandók a Szentírás alapvető tanításai, amelyeket az Ágostai Hitvallás foglal magában". Ezzel a hitvallási iratok szerephez jutottak az Egyetemes Zsinathoz tartozó evangélikusság körében. Egyre nagyobb számú

diákság végezte el tanulmányait az intézetben, még pedig nem csak az Egyetemes Zsinathoz tartozó egyháztestekből, hanem a többi evangélikus zsinatokból is.

ÚJ BEVANDORLOK ERKEZESE. KÜZDELEM AZ EVANGÉLIKUS HITVALLASOKERT.

1790-től 1830-ig megháromszorozódott az Egyesült Államok lakosságának száma és az evangélikusság emelkedése is követte az országos átlagot. Viszont 1830-tól 1870-ig háromszor olyan gyorsan emelkedett az ország evangélikus lakóinak a száma, mint az ugyancsak erősen emelkedő összlakossága. Különösen megduzzasztotta Amerika evangélikusainak a számát a nagymérvű német és skandináviai bevándorlás. 1830 és 1870 között 57 evangélikus zsinat alakult. Ugyanakkor missziói vagy karitativ szervezetek egész sora állott munkába az evangélikus egyház szolgálatának előmozdítására. 1835-ben megalakult az Egyetemes Zsinat tagjaiból az "Egyesült Államokbeli Evangélikus-Lutheránus Egyház Központi Missziói Társulata", mely különösen a Mississippi völgyében végzett szép munkát addig, amíg támogatása meg nem akadt. 1836-ban a Pennsylvanai Ministerium kezdett hasonló munkát, majd 1845-ben az Egyetemes Zsinat alakította meg hivatalos hazai missziói társulatát a Központi Missziói Társulat pótlására. Ez 1869-ben azután az Egyetemes Zsinat hivatalos szervévé alakult át. 1837-ben megalakult az első külmissziói társulat, mely Dr. Rhenius munkáját támogatta Indiában, majd 1840-ben Heyer C.F. misszionáriust akarta kiküldeni, aki végül is a következő évben, a pennsylvanaiak támogatásával jutott oda ki és Gunturban kezdett munkát, amely szép fejlődésnek indult. 1860-ban az afrikai Libériában kezdődött meg az amerikai evangélikusok missziói munkája, majd 1869-ben a társulatoktól az egyház szervei vették át a missziói munka irányítását. 1835-ben megszervezték az "Egyházterjesztő Társulat"-ot, amely 1869-ig kb. 13.000 dollárt tudott összegyűjteni, melyből kamatmentes kölcsönt adtak szervezkedő gyülekezeteknek.

Dr. Passavant A. Vilmos nevéhez fűződik az első amerikai evangélikus szeretetintézmény megalapítása: 1849-ben evangélikus kórházat alapított Pittsburgben, majd később ugyanott árvaházat. Kaiserswerth intézményei adták az indítást munkája megkezdésére, és onnan hozatott ki diakonisszatestvéreket is, hogy megvesse alapját az amerikai evangélikus női diakonátusnak. Később más helyen is alakultak kórházak, maga Passavant több mint egymillió dollárt gyűjtött össze szeretetintézményei céljaira.

Az evangélikus egyház amerikai fejlődését jelzik újabb egyházi iskolák alapításai is. A gettysburgi szeminárium mellett csakhamar kollégium épült fel a lelkészjelöltek általános ismeretekben való előképzése céljából. 1845-ben az ohioi Springfield-en megalapították a Wittenberg kollégiumot s szemináriumot. Egy másik ohioi és dél-carolinai szeminárium alapításáról már előzőleg történt említés. Virginiában és Észak-Carolinában szintén alakult evangélikus kollégium a 40-es években, míg a középnegyed síkságon az "Illinois Állami Egyetem" nevet viselő intézet volt a lutheránusok kezében. Az Egyetemes Zsinat kebelében támadt nehézségek vezettek a Sasquehanna egyetem, Mühlenberg kollégium és a philadelphiai teológiai szeminárium megalakításához. Az 1812-től kezdve mind sűrűbben megjelenő német- és angolnyelvű evangélikus egyházi ujságok is az egyházi élet megélénkülésének jelei.

Az egyre áramló bevándorlók sorából kiemelkedik egy kis német csoport, mely 1839-ben érkezett a Mississippi jobb partján elterülő Missouri államba. Szászországból származtak ezek a bevándorlók, és főleg vallási okok miatt hagyták ott régi hazájukat. Vezetőjük *Stephan Márton* lelkész volt, aki híres lelkigondozó hírében állott és a megfeszített Krisztust prédikálta egy racionalizmustól meghatározott korban. Összeütközései támadtak egyházi és világi felsőbbségével, és ezért elhatározta, hogy híveivel Amerikába távozik, ahol megalapítják az eszményi egyházat.

Hatszázötvenöt híve követte amerikai útjára, ezek között volt hét lelkész, nyolc teológus és négy tanító. A hajón az emigránsok *Stephant* "püspökükké" választották és feltétlen engedelmességet fogadtak neki. Megérkezve St. Louis városába, püspökük diktátorként uralkodott felettük. Éppen a

püspöki palota terveit készítgették, amikor Stephan püspököt súlyos erkölcstelenség vádja érte. Helyzete tarthatatlanná vált, és nyilvános népgyűlésen kiűzték hívei a megtévedt Stephan Mártont maguk közül. Állítólag titkos bűnét megvallotta egyik fiatal lelkésznek, *Walther Károly Ferdinánd Vilmosnak*, azonban a nyilvánosság előtt váltig hangoztatta ártatlanságát.

Volt vezetőjük szégyenteljes távozása azonban súlyos lelki krízisbe sodorta az egész csoportot. Tekintettel arra, hogy az egész kivándorlás Stephan eszméje volt és nem találkozott a világi felsőbbség tetszésével, kézenfekvő volt a gondolat a kegyes szászok számára, hogy Isten világi uraikkal szemben tanúsított engedetlenségük miatt büntette meg őket. Voltak egyesek, akik vissza akartak fordulni, másokban az ideális egyház elképzelt képe omlott össze és sajátmaguk keresztény voltát is megkérdőjelezték.

Ebben a válságos időszakban a már említett fiatal lelkész, a 28 esztendőes Walther mentette meg a helyzetet. Fiatal kora ellenére már sok lelki tapasztalattal rendelkezett. A lipcsei egyetem racionalisztikus szelleme nem elégítette ki, és inkább nem evett, csak hogy saját Bibliát vásárolhasson, amelyet tanulmányozni kezdett. Később Luther és a hitvallási iratok oldották meg sok kételyét. Ezután tanár, majd lelkész lett, de gyülekezeti szolgálatának lekiismereti kérdései arra kényszerítették, hogy feladja lelkészi állását és Stephannel Amerikába utazzon. Lelkészi esküje ugyanis a lutheri hitvallásokhoz kötötte, míg az egyházi felsőbbség által elrendelt liturgikus könyvek, a nyilvánosan hirdetett tanítás és az egyházi gyakorlat a racionalizmus szellemét tükrözte.

A Stephan féle eset után is Luthert tanulmányozta és csakhamar felismerte Stephan Márton tévedését az Egyház fogalmát illetően. Kifejtette a szász emigránsok előtt, hogy az Egyház a szentek láthatatlan közössége, azaz ahol emberek Krisztus nevében gyülekeznek össze, ott van az Egyház. Tekintettel arra, hogy ezek szerint az Egyház léte nem emberi tényezőktől függ, a szász evangélikusok Missouriban sem szűntek meg az Egyház tagjai lenni. Ezen megállapításai annyira megnyugtatták a telepeseket, hogy feladták hazatérési terveiket. Walthert megválasztották St. Louisban lelkésznek, ahonnan nagy energiával látott neki a szász evangélikusok megszervezésének. Iskolákat alapított, közöttük a híres Concordia szemináriumot St. Louisban; 1844-től kezdve kiadta a "Der Lutheraner" című lapot, amelyben nézeteit fejtette ki és a tiszta lutheri tanítás érdekében annak ellenzőivel éles vitába szállt. Közben a német kivándorlók áramlása egyre nagyobb méreteket öltött. Új gyülekezetek szervezése indult meg és különösen fontosnak tartották a gyülekezeti iskolák felállítását. 1847-ben elérkezett az idő, hogy megalkossák a gyülekezeteket összefogó szervezetet, a zsinatot. A Chicagóban tartott összejövetelen 12 gyülekezet megalkotta a "Missouri, Ohio és más államok Német Evangélikus-lutheránus Zsinat"-át. Az új szervezet erőteljesen kihangsúlyozta hitvallási alapját, az összes evangélikus szimbolikus könyveket, mint Isten Igéjének tiszta és igaz magyarázatait. Walther lett a zsinat első elnöke, és a szervezet életére nagyban rányomta a jellemző bélyeget fiatal elnökének a tiszta tanításért folytatott küzdelme. Walther később az 1850-ben a St. Louisban felállított teológiai intézet tanára lett és így még több időt tudott az írásnak szentelni. Ortodox teológiai gondolkodása nem egyszer túlzásokba csapott. Ilyen eset volt a kiválasztottság kérdésében elfoglalt álláspontja, amelyben Kálvin tanításához hasonló útra tévedt. Hasonlóképpen túlzásokra ragadtatta el magát más evangélikusok szeretetlen megítélésében. Viszont ujságja hamarosan a német evangélikusok Bibliájává vált, tanításának pedig kanonikus tekintélye lett a zsinathoz csatlakozott gyülekezetek körében. A hitvallásokhoz való ortodox ragaszkodás a Missouri Zsinatnál nem járt a megmerevedés és megelégedettség következményeivel. A Walther-féle hagyományt őrző gyülekezetekben kivételes missziói hajlandóság és áldozatkészség van. Külmissziói munkájuk igen kiterjedt és az Egyesült Államok területét is sikerült mindenütt jólszervezett gyülekezeteikkel behálózni. Walther mellett *Wyneken C.D. Frigyes* volt egyike azoknak a vezetőknek, akik sokat tettek a zsinat fejlesztéséért.

Ugyanabban az esztendőben, amikor a szászországi kivándorlók St. Louisba értek, Poroszországból érkező bevándorlók érkeztek a keleti kikötőkbe. Ezek szintén vallási okok miatt hagyták el otthonukat. Amikor 1817-ben a porosz király hatalmi szóval megvalósította a protestáns uniót, az evangélikusok egy része nem volt hajlandó lelkiismerete ellen cselekedni és elválva az államegyháztól, független, ún. "ó-lutheránus" egyházba szervezkedtek. Azonban a világi felsőbbség állandó zaklatása miatt kivándorlásra határozták el magukat. A New York állambeli Buffalo

környékén telepedtek le *Grabau* lelkész vezetésével. Tekintettel arra, hogy szigorú hitvallásosságuk kézenfekvővé tette a Walther által vezetett csoporttal való egyesülésüket, történtek ilyen próbálkozások. Azonban az egyházi hivatal kérdésében Grabau és Walther nem tudtak megegyezni és 1845-ben a poroszok megalkották a "Buffaloi Zsinat"-ot. a Missouri Zsinat vezetői most egyenként próbálták a gyülekezeteket saját szervezetük számára megnyerni, és 1867-ben a Buffaloi Zsinathoz tartozó egyházközösségek egy része csatlakozott is Walther szervezetéhez.

Löhe Vilmos, a nagy német teológus is érdeklődni kezdett az amerikai evangélikusság sorsa iránt és Waltherék munkáját nem csupán figyelemmel kísérte, hanem lelkészek és teológusok kiküldésével is támogatta. Ezen a réven sok újabb gyülekezetet sikerült szervezni, különösképpen a középnyugati Államokban. 1850 körül azonban félreértések támadtak Löhe és Walther között, főként az egyházzól szóló tanítás kérdésében. Walther Európába is utazott, hogy Löhével tárgyaljon, azonban nem tudott megegyezni vele. Löhe tanítványai erre kiváltak a Missouri Zsinatból és 1854-ben megalkották az "Iowa és a Szomszédos Államok Német Evangélikus-Lutheránus Zsinat"-át. Dubuque-ban szemináriumot szerveztek és a két Fritschel testvér vezetésével erőteljes missziói munkába kezdtek. Az Iowai Zsinat hamarosan a középnyugati területek egyik legjelentősebb evangélikus egyházszervezetévé vált.

A Missouri, Buffalo-i és Iowa-i zsinatok megszervezésével nagy mértékben gyarapodott a hitvallásukhoz szigorúan ragaszkodó amerikai evangélikusok száma, azonban a már régebben meglévő evangélikus zsinatok kereteit is nagymértékben felduzzasztották hitvallásukhoz ragaszkodó, német eredetű evangélikus bevándorlók.

Norvégek

Azonban nem csak német származásúakkal gyarapodott az újvilági evangélikusok száma. 1825-ben érkeztek az első norvég bevándorló csoportok Amerikába, majd a következő évtizedekben egyre nőtt a számuk. Az érkező norvégek közül igen sokan tartoztak a Hauge-féle pietisztikus ébredési irányhoz, és ezek egy csoportja, *Elling Eielsen* vezetésével 1846-ban zsinatot szervezett a "felébredtek" összetartására. A zsinat taglétszáma igen lassan gyarapodott, tekintettel arra, hogy csak megtérteket vettek fel tagjai közé. Ezt a gyakorlatot *Rasmussen P.A.* lelkész donatizmusnak tartotta és 1856-ban kivált a zsinatból. Húsz évvel később, hasonló okok miatt, a gyülekezetek többsége elhagyta a zsinatot, hogy megalkossa a "Hauge féle Norvég Evangélikus Lutheri Zsinat"-ot.

1853-ban egy másik norvég zsinat alakult meg Amerikában. Tagjai nem a Hauge-féle ébredési mozgalomból, hanem egy másik, a Johnson-Caspari féle, az egyházi hivatalra nagyobb hangsúlyt fektető irányzat hívei közül kerültek ki. Ez a norvég zsinat hosszú időn át együtt munkálkodott a Missouri Zsinattal és az összes norvég szervezet közül ez foglalta magába a legtöbb gyülekezetet. A norvégok egy negyedik csoportja a németekkel és a svédekkel szervezett közös zsinatot Illinois állam északi részén, majd 1870-ig a svédekkel és dánokkal együtt alkották meg a "Skandináv Augustana Zsinat"-ot, míg 1870-ben elszakadva a svédektől, megalkották a "Norvég Augustana Zsinat"-ot és a "Norvég-Dán Evangélikus Lutheri Konferenciát". A különböző norvég egyházi szervezeteket is a hitvallásokhoz való ragaszkodás jellemezte.

Dr.Pósfay György, Genf

MEGJEGYZÉSEK, AMELYEKKEL A SZERZŐ TANULMÁNYA 1948-ban KÉSZÜLT SZÖVEGÉT 1995-ben KIEGÉSZÍTETTE

(1) - A tengerentúli evangélikusság, illetőleg protestantizmus korai történetével foglalkozó egyháztörténeti munkák nagyrésze megemlíti, hogy az 1520-as évek végén Venezuelába Luther német követői közül is érkeztek telepések, de egyik szerző sem szól arról, hogy mire alapítja állítását.

Huebner G. Robert, a mexikói evangélikus teológia nyugalmazott professzora behatóan foglalkozott ezzel a kérdéssel és 1991 júniusáig folytatott kutatásai negatív eredménnyel záródtak. Tény az, hogy V.Károly császár (aki I.Károlyként Spanyolország királya is volt), az augsburgi Welser bankháznál fennálló adóssága

törlése fejében 1528-ban szerződést kötött a Welserekkel a mai Venezuela, ill. Kolumbia területének átadása és gazdasági kiaknázása tárgyában. 1529-ben főleg Augsburgból származó megbízottakat, hivatalnokokat, katonai vezetőket és másokat küldött ki ez a bankház Venezuelába. Mivel ekkor Augsburg lakóinak egy része már a lutheri reformáció híve volt, elképzelhető, hogy lutheri tanokkal rokonszenvezők is voltak köztük, ámbar a Welsler család mindvégig a középkori egyház hű tagja maradt, és a bankház vezetői bizonyára tudtak arról a pápai döntésről, amely nem engedte meg a portugál és spanyol uralkodóknak, hogy tengerentúli gyarmataikon hozzájáruljanak eretnekek letelepedéséhez, sőt még ideiglenes látogatásaikat se tűrjék el.

(2) - A floridai francia protestánsok nyilván hugenották voltak, akik egyaránt Luther mozgalmának és a francianyelvű reformátorok tanítványainak tartották magukat. Mint ahogy Kálvin Genfben való érkezése előtt a reformáció genfi híveit is "lutheránusok"-nak nevezték, úgy használhatták a 16. században Floridába került hugenották kereszténységük megjelölésére Luther nevé, amely név az említett század közepén a spanyol nyelvterületen is ismert volt.

(3) - *Jensen Slagelse Kjeld* dán evangélikus lelkész 1666-ban érkezett Dániából származó telepesekkel Szent Tamás szigetére. Az általuk alapított gyülekezet Charlotte Amalie városban (a "Frederik" egyházközség) ma is végzi szolgálatát.

(4) - Az 1948-ban létező "United Lutheran Church in America" az 1960-as évek elején egyesült az amerikai dán, finn és svéd evangélikusok országos egyházi szervezeteinek egy részével és így megalakult a "Lutheran Church in America". Ez a már több, mint 3 millió gyülekezeti tagot magában foglaló közösség 1988 óta - újabb országosan szervezett egyházi szervezetekkel közösen - megalkotta az "Evangelical Lutheran Church in America" nevű északamerikai egyetemes egyházat, amelynek 5 milliónál több tagja van és magában foglalja az Egyesült Államok evangélikusainak kétharmad részét.

(5) - Fabritius Jakab állítólag Felső-Magyarországról származott.

FELHASZNALT IRODALOM:

Bente, F: American Lutheranism. I-II.kt. St.Louis, 1919. Concordia Publishing House.

Baepler, Walter A.: A Century of Grace, A History of the Missouri Synod 1847-1947. St.Louis, 1947. Concordia Publishing House.

Jacobs, Henry Eyster: A History of the Evangelical Lutheran Church in the United States. (The American Church History Series, Vol.IV.) 6.kiad. New York, 1912. Charles Scribner's Sons.

Neve, J.L.: History of the Lutheran Church in America. (Third revised edition, prepared by Willard D. Albeck) Burlington, Iowa, 1934. The Lutheran Literary Board.

Olson, N.Oscar - Wickstrom, George W.: A Century of Life and Growth. Rock Island, Illinois, 1948. Augustana Book Concern.

--- Proceedings of the Lutheran World Federation Assembly Lund, Sweden June 30 - July 6, 1947. Philadelphia, Pa. 1948. United Lutheran Publishing House.

Qualben, Lars P.: A History of the Christian Church. New York, 1933. Thomas Nelson and Sons.

Steen, Inez: The March of the Faith. Minneapolis, Minn. 1939. Augsburg Publishing House.

Sweet, William Warren: The Story of Religion in America. New York-London, 1939. Harper & Brothers Publishers.

Wentz, Abdel Ross: The Lutheran Church in American History. Second, revised edition. Philadelphia, Pa. 1933. The United Lutheran Publication House.

Wolf, Edmund Jacob: The Lutherans in America. A Story of Struggle, Progress, Influence and Marvelous Growth. With an Introduction by Henry Eyster HJacobs. New York, 1889.